

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Gróf Bethlen Elek naplójegyzetei az 1809-i erdélyi nemesfőlkelésről.

(Első közlemény.)

Gróf Bethlen Elek, gróf Bethlen Pál vezérőrnagy és báró Kemény Krisztina fia, 1777 március 20-án született a tolnamegyei Üregen, ahol akkor atyja állomásozott. Gondos nevelésben volt része, s alighogy elvégezte középiskolai tanulmányait, atyja utazni küldte nemcsak Magyarországra, hanem a külföldre is. Utazásairól rendszeres naplót vezetett, amelyben híven feljegyzete mindazt, ami vele történt s amit feljegyzésre méltónak tartott. Főleg az irodalom érdekelte s bárhol fordult meg, mindenüti igyekezett ismeretséget kötni azokkal, akiknek tudományos vagy irodalmi működéséről tudomása volt. Naplójegyzeteit ezen közvetlen följegyzései ma is értékessé teszik.

1795 december 15-én indult el Kolozsvárról Debrecen felé. Léta és Debrecen között — mint jegyzeteiben írja — egy fogadónál itattak. Bethlen Elek a fogadóban két ebédelő debreceni diákot talált, kiktől megkérdezte: „Hát az a két deák *Csokonai* és *Nagy Sámuel* nem mentenek-e ki innepre?” Felel az egyik: „Csokonai Debrecenben a professzorokkal nem egyezhetvén, tegnapelőtt ment Patakra, hazai törvényt tanulni, Nagy Sámuel pedig én vagyok.” Ez a véletlen találkozás Bethlen Eleket nagyon megörvendeztette s mint írja: „egy órát mintegy véle beszélgettem s mindenbe megfelelt rólla előre formált reménységemnek. Sajnálom nagyon, hogy több időt vele nem tölthettem. Ez a Sander és a Kampe Psychológiájának fordítója s emellett kivált a filozofikumokban éles és mély belátású ifjú”. Debrecenben több professzorral, köztük Budai Ézsaiással is, megismerkedett. A várossal meg volt elégedve, s főleg a kollégium hatott reá; csupán egy kifogása volt, hogy „fejér személyt egész Debrecenbe valamire valót” nem látott.

Pestre december 31-én érkezett s megszállt a „Fejér hajó” című szállodában. Másnap bejárta a várost, s azután beült a dunaparti nagy kávéházba. „Itt — úgymond — egy csésze csokoládét kértem magamnak, leültem az asztal mellé s gondolkodtam; egyszer jön egy gyerek, s hát a csésze tárában egy kis kalendárium vagyon. Mondom neki, vedd el ezt a kalendáriumot, mert majd ezt is le találom nyelni. Az az úr — úgymond. Hogy lenne az enyém, hiszen én csokoládét kértem csak. De azt mondja, tudják mi az illendőség s engedje Isten, hogy ez új esztendőben hosszas szolgálatjára lehessen az úrnak. Ekkor vevém észre, hogy

mit akar s megiván a csokoládémat, egy nyolc máriásost adék nekie, gondolám, egy kalendárium nyolc máriással eléggé meg van fizetve, mely gondolatomat ő is mosolygással láttatott jóváhagyni. Rendes módokat tudnak az emberek a pénzszalásra feltalálni", jegyezte meg végül. Másnap fölkereste *Schedius* professzort, aki „egy valóságos jó ízlésű kellemetes ifjú ember. Ezzel beszélgettem — írja — az Universitasnak mostani állapotjáról, mely csudálatoson van, mert a város nagy, a tanulóknak sokféle az elvonattatások, nagy benne a veszttség. A papoknak kezek köttetlen, kivált a mostani kényes környülállásokban; a thékának ötszáz forint esztendei fundussa; a józanobban gondolkodó professzorokat teszik ki, mint most is Koppit, a külső renden lévő professzorok nagyon üldöztetnek, most közelebbről a szombathelyi püspök Szily a fő helytartótanácsnak egy projectumot adott be, melyben azt állította, hogy minden veszttségnek a külső rendi tanítók legyenek okai. *Schedius*nak is keze az esztetikában is megvan kötve és tartozik magát csak Szerdahelyihez tartani." stb.

Pesten több látogatást tett, de azután 1796 január 7-én Komáromon, Győrön és Pozsonyon át Bécsbe utazott. Bécsben két hetet töltött, s ez idő alatt kiballgatást is nyert a királytól. Január 30-án tovább indult Bécsből, Iglau és Prágán át Németország felé. Február 14-én érkezett *Drezdába*, melynek nevezetességeit alaposan megtekintette. Jegyzeteiben elég részletesen foglalkozik a híres porcellángyűjteménnyel, megemlékezik a könyvtárról, a királyi udvar régiséggyűjteményéről, a fegyvergyűjteményről, s végül a képtárról stb. Február 20-án *Meissent* tekintette meg. 21-én pedig *Lipsébe* érkezett. Itt hosszabb időt töltött, közben átrándult *Halleba* is. Megfordult *Jenában* és *Weimarban* is. Ez utóbbi helyt megismerkedett *Herderrel* és *Wielanddal*. Ezekre vonatkozó naplójegyzetei így hangzanak: „Április 19. Délután mentem *Herder*hez, s nálla másfél órát mulatván, a theatumba. *Iffland* (kit a herceg ide hozatott, hogy actorait tanítsa s fizet négy hétre neki 100 Louis d'ort) jádzottá ugyan a maga darabjában a *Herbsttagban* a *Licenciátot*. Ezen *Rollét* képzelhetetlen jól jádzottá, de a hercegné maga is s *Herder* is bizonyossá tettek arról, hogy miólta itt jádzik, minden estve különböző *Rollét* viszen s mindeniket egyforma mesterséggel. 20-án *Wielandot* látogattam meg. *Goeschetól* a *Verlegeritől* volt *Adressem* hozzája, de azt nem izentem meg előre, csak órát kérttem tőle, melyet tizenegyedfélre tévén, megjelentem. Se nem *Fogteri* ölelésekkel, sem *Platneri* feszességgel nem fogadott, egyszóval mint illik egy *Wielandhoz*. Mintegy egy óráig a mostani francia háborúról, az udvarok politikájáról beszélvén, végre mondtam neki, hogy a *Götter Gesprächje* Magyarországon fordított s a fordító rész szerint annak is büntetését vette. S midőn elbúcsúztam, azt mondtotta, hogy neki igen interessant volt esmeretségem stb. s kér engemet, hogy ha haza menyek, irásait ne olvassam. Melyre azt feleltem, hogyha egészen ahhoz alkalmaztatnám magam, ami tiltott s nem tiltott, végre igen kicsiny sphérája lenne nyomorult gondolatimnak, minthogy csupa symbo-

licus könyvekhez kék magamat szorítani. Erre azt mondá, hogy ő nékem s minden jobb gondolatú ifjakkak Amerikát javallja, ott olvashatni s írhatni mindent, amit tetszik, s siratja, hogy nem ifjú, mert maga is oda menne. S ezen javallását sokáig állítván, végre nyájasan egymástól búcsút vettünk. Goethet háromszor kerestem. Schillert pedig (ki négy héttől fogva ül itt) sokáig kergettem, végre látván, hogy ki nem állhat előlem, bezárkózott."

Weimarból *Göttingába* ment, ahol majdnem egy évet töltött. Innen is több ízben tett utazásokat Németország különböző részeibe. Így 1797 április 11-én *Hamburgban* találjuk, ahol *Klopstockkal* találkozott. „Egy néhány minutáig szólván velem, — írja jegyzeteiben — azt mondá, hogy ott visszavár. Midőn visszajöttünk, ... én egyedül maradtam az öreggel. Egy óráig sétálván, maga házához vezetett s ott is két egész órát tartván, mindent egybe beszéllettünk, különösen a Messiása magyar fordításáról, s Kazinczyról sokat tudakozódott s midőn harmadikszor végre elbúcsúztam tőle, még egy darabig kísért el az utcán, kért, hogy többször is látogassam meg, s nagy szívességgel vett búcsút tőlem. Igen nyájas, tréfás öreg tisztos ember.” Ugyanczen útja alkalmával *Dániát* is beutazta s csak május 26-án tért vissza ismét *Göttingába*. Innen is nősült, 1797-ben nőül vevén *Platow Vilrát*.

Külföldi tanulmányainak végzése után hazatérvén, egyelőre a közügyekkel nem foglalkozott. 1809-ben, mint az erdélyi felkelő nemesség egyik őrnagya, Miksa főherceg, az erdélyi felkelő csapatok főparancsnoka mellett teljesített hadsegédi szolgálatot. Ezen időből való *naplóját* a jelen alkalommal közöljük. 1821-től a nagysajói és tekei ref. egyház főgondnoka volt, 1836-ban kamarás és guberniumi tanácsos lett. 1841 február 11-én halt el Pesten, ugyanott van eltemetve. A magyar történelemmel forrás-szerűen foglalkozott; nagy gyűjteménye volt okiratokból, kéziratok történeti emlékekből, melyek közül néhányat ki akart adni s e célból összeköttetésben állott *Benkő Józseffel* is. Műveit nagyjából német nyelven írta, mert az volt a célja, hogy hazáját a külfölddel megismertesse.

Műveit felsorolja *Szinnyei József*: Magyar írók. I. 1015—14. I. Kéziratainak jegyzékét *Torma Károly* adja a Századok 1887. évf. 152—154. l.

1809—10-ből való naplójegyzetei a következők:

A posoni békeséget minden ember fegyvernagyvásaak nézte. Látszott, hogy a megalázódott Austria csak lélekzetet akar venni, hogy a szerencse fiával annál keményebben megmérkőzhessék. Akkori igen helyes megváltoztatásával ministereinknek, melyet sokan a győzelmes hatalmas parancsolatjának tulajdonítottak, a franciák egy barátot sem nyertének. *Wrbna*¹ tanúja volt bécsi magokviseleteknek, *Stadion*² pedig mentől bölcsőbb általlatású ember volt s inkább féltette hazáját s annak függet-

¹ *Wrbna* Rudolf gr. főkamrármester.

² *Stadion* János Fülöp gr. külügyminiszter.

lenségét, mint *Colloredo*,³ annál inkább gyűlölte Napoleont. Igen hamar jött talán az alkalmatosság, nem volt még a monarchia eléggé kipihenve, mégis 1807-ben az eylaui ütközet után a háboru állott egész armadánk jobbra döntötte volna sorsunkat, ha a mi Ferenczünk szerencsétlen csillaga úgy nem hozta volna, hogy az egy Károly herczeg magát minden királyi herczegek s az egész ministerium vélekedésének ellenibe szegezze, mindaddig, míg a friedlandi veszedelem s a tilsiti bájolás Európának más ábrázatot adott.

Elmult a jó alkalmatosság, de nemsokára a Spanyolország vitéz magaviselete ha nem is bizonyos reménységet, legalább időt nyújtott készültekre. Mindenfelé egész erővel, lélekkel alkották német tartományaink hadi sergeiket. Magyarországon megállítatott az insurrectio, majd minden országainkban a polgárok katonákká, a sarlók kardokká változtanak, csak nálunk folyt titokban a dolog. A mi hajdan igen sok szép tulajdonságokkal felruházott, de már aggaló gubernatorunk⁴ mindent ígért az udvarnak, aminek az ország negyedit sem adhatta volna s idővel tizedit sem adta meg. Forralta plánumait s titkolódott egyenként a főispányokkal, kik nagyobb részt mind gyenge emberek voltak. A guberniumot mindennap többnyire kétszer is egybegyűjtötte, hosszas s haszontalan tanácskozással éhezette s az országot mindenféle gyanakodásokkal gyötrötte. Nemcsak a személyes felülés állítatott meg ezen főispányokkal való beszélgetésekben, hanem a parasztsággal is, hogy a földesuraság a tulajdonosság felett alkudozzék, javaltatott s az országban a föld népe közt is ellíresztetett. Ezért álmodott a gubernátor is Ófelségéhez küldött relatioiban 100.000 emberről Erdélyből, melyet a fennálló katonaságon kívül kiállíthat. A dolog így titokban húzódtott 1808 őszéig, midőn minden vármegyék s székek Alsófejéren kívül, marchalis székeiken a készülődést meghatározták. Tiszteket választottak, lustra-könyveket készítettek, melyek szerint a százságon kívül 20.000 emberre ráment volna az insurrectio. Ekkor választattam én is hitem, akaratom ellen erővel gyalogság vezérjévé Doboka vármegyétől.

Minden marchalis szék csak készülődést ígért s diactát kívánt. Nagy uraink tartván az érdemlett szemrehányásoktól, féltének az ország gyűlésétől s sokáig nem akarták, végre de későre kérvén, fontosabb dolgokkal volt elfoglalva a ministerium, hogy sem a mi guberniumunk hosszas relatióit olvassatta volna: kifogyván az időből, a gubernator az alviciána resolutioba s instructiojában adott hatalmánál fogva diactát hirdetett június 5-re 1807-ben. Kérdés, hogy ha az udvar, amint hitetik az országot, nem akarta a diactát, mért hagyta helyben a gubernator ezen cselekedetét? S mért nem élt a jó gubernator maga hatalmával előbb? Azért, mert senki sem félt úgy az ország gyűlésétől, mint ő. Méltán meg volt az ország keseredve a sok törvénytelenésekben, a guberniumnak sok egymással ellenkező rendeléseiben, a guber-

³ *Colloredo* Vencel gr. táborszernagy, a haditanács elnöke.

⁴ *Bánffy* György gr., aki 1787 óta volt gubernátor.

natornak s egész házának elszenvedhetetlen dölyfösségén s különösen azon általa béhozott szokáson, hogy a legfontosabb dolgokban is diaeta surrogatumait tartson s a főispányokkal s egynehány magától választott emberekkel a constitutiót fenyegető legnagyobb dolgokat is eldöntse. Bizonyos dolog azonban, hogy diaeta nélkül hasznosabb és számosabb insurrectio organizáltatott volna.

Már a háború folytába volt, a sok hírek szárnyaltanak, a rosszak meg bizonyosodtanak, a szerencsétlenség megesett, minke-előtte bégyültünk a diaetára, sőt midőn a követek választására s instructiojok kiadására a marchalis székek tartattak, tudtuk már a regensburgi veszedelmet. Sok helyt oly későre haladtanak a marchalis székek, hogy a Bécs megvétele is már tudva volt s mely sok rossz eredett ebből. Az udvar is parancsolta az ország rendjei egybehívását. A commendirozó a gubernatorral a nap felett nem egyezhettek, végre eljövén a commendirozó *gr. Kollowrath*⁶ is, mint királyi biztos, érkezett a hír, hogy a császár küldi ide sógorát Ertzherczeg *Maximiliant*.⁶

Sholt annyi rosszindulatú hamis hírkoholók nincsenek, mint Erdélyben. Az Ertzherczeg jövele okáról mindenféle esztelen hírek terjedtek el. A commendirozó s gubernator kimentenek eleibe Zentelkére s a diaeta kezdete megint haladott. Az Ertzherczeg megérkezése hirit hozta Nagyváradról két haszontalan rossz ember, oda való kánonok *gr. Haller Ferencz*⁷ és *gr. Haller Pál*; ezek is véghetetlen sok hazug hírekkel eltöltötték Kolozsvárt s igen nagyon eszközölték a statusok azutáni hidegségeket s csalfa principiumaikat. Hosszas várakozás után végre beérkezék a főherczeg Maximilián is nagy pompa s ágyú durrogások között június 15-a délután mintegy öt órakor Kolozsvárra. Egy szekérben ült a gubernatorral. A már egybegyülekezett diaeta tagjai, az egész polgárság, papság, uraság s a királyi gubernium szállása kapuján kívül várta. Szállása volt az új *gr. Kemény Farkas* piaczi házánál.

Ezen szállás kicsinálása felől is sokakkal hazánk nagy urai közül veszekedtem, vélekedésemet igazán megmondottam, de sikeretlenül s hiszem, hogy a mi uraink önként választották rosszul a királyi herczeg szállását. Ezen *gr. Kemény Farkas* olyan ember, akinek egy barátja sincs az egész országban, sőt mindelektől egyformán utáltatik. Szóhajtságága, férfiatlan puhasága s számtalan csúf történetei a haza előtt közönségesen esmeretesek. A legnagyobb sybaritismus mellett nemcsak titkot nem csinál, sőt dicsőséget láttatik keresni a szép ifjú férfiakkal való társalkodásba s ezen megrögzött professiojáról ki van czégréelve. Mi nállunk a királyi herczegek is ilyen görög ízlésűeknek hirdettek. Ezen uraknak vigyázni is kell inkább, mint másoknak az asszonyokkal való társalkodásra s méltán lehetett tartani, hogy

⁵ *Kollowrath-Liebsteinsky Vince* gr. altábornagy, b. t. t., erdélyi katonai parancsnok.

⁶ *Miksa* estei herceg, osztrák főherceg, altábornagy.

⁷ *Haller Ferenc* gr. krasznai főesperes, prinoui apát.

mihelyt a kolozsvári gyanús s alacsony publicum a királyi hercegekről említett képzelődés mellett szállását látja, az asszonyi nemtől való bár szinelt tartózkodását észreveszi, mindjárt csúf gyanuskodása elkezdődik. Hát még mit lehetne várni, ha az az mindennel ellenségeskedő rossz ember magát bé tudná színelni s egy hazafit a másik után hazug vádjaival rágalmazna? Így gondolkodtam, így beszéltem, de senki ügyet se vetett rám.

A megérkezett herceget a királyi gubernium nevébe gyenge ékesen szóló tehetségével az együgyű püspök Mártonfi⁸ köszöntötte még a grádics alatt. Mely beszédre a főherceg hallható kellemetes hangon tett feleletét ekképpen fejeztén bé: Legnagyobb örömemnek tartom, hogy Ófelsége a császár egy ily esméretes vitéz nemzet népének vezérlését bízta reám. Ezt mi mindnyájan, kik oda tódultunk, hallottuk s ezen egyenes kifejezéssel egész jövetele célját Rinyilatkoztatta.

Nem lenne ugyan itt helye, hogy akiket még ekkor nem esmértem, azoknak rajzolatjokhoz fogjak, megköszöni mégis, aki írásmat olvasni találja, ha mindjárt eleintén azt neki megmutatom, amit hosszas esmeretség által tanultam ki. A herceg jött két szekérrel, Maga, adjutánsa major báró Woeber Auguszt és egy major Catinelli Károly, egy doktora, de aki se ez életben, se a medicinába, se ezen jegyzésekben is személyt nem játszhatik. Szólok tehát csak a három elsőről.

Maga a főherceg egy 26 esztendős, egészséges, szépnyövésű, kellemetes ábrázatú s hódító magaviseletű ifju ur. Sokan megjegyzették s igazán, hogy ajándék kell egy trónból származott embernek arra, hogy minden szívet meghódítson. Társalkodása, leereszkedése, nyájassága olyan, mint egy királyi herceghez illik; de emellett oly mély s széjjelágazott tanulása, hogy ha királyi vérből nem származnék, tudományáról is híres lett volna. Mindent jó szívet meghallgat, és csak az a hibája, hogy könnyen hajtható, de emellett erkölcsi karaktere tökéletes. A megholt Coloniai elector Maximilián keresztfia s annak örököse is; hogy a közbejött változások miatt helyébe nem következhetett, siratgatják azon tartományok.

Woeber egy 40 esztendős kis sovány szőke emberke. Tudományja, esze elégséges és józan, de éppen nem hasító. Nagyobb, hívebb, tüzesebb katolikust képzelni sem lehet, de minden vallásgyűlölség nélkül. Ezen békövetkezett idők alatt azonban senki a hazának többet nem használt. Én szüntelen vele voltam, vele dolgoztam, sok történetek adták elő magukat, melyekben őtet egészen megismerhettem, s jó lélekkel meg kell vallanom, hogy ehhez hasonló tökéletes emberséges jó emberre sohasem találtam.

Catinelli egy előszegzett állú, gyanus szemjárású, komor, dolyfös sánta olasz. Apja, kiről éppen nem jól emlékezik, egy becsületes görcei volt kereskedő. Mindent egyformán, aki csak ember, gúnyol, útal, gyűlöl. Sánta, nem pipás, nem kártyás, nem

⁸ Csíkminszenti Mártonfi József b. t. t.

asszonyos lévén, s emellett szép tanulással s olvasással bírván, az erzhercegnél többet ilhet, mint más, épkezláb s korhelységet is szerető ember s ezért vele többet társalkodván, olasz finomságával a herceget gyakran s örökké rosszra kormányozá. Ez az átkozott olasz hozta egyben ezen áldott jó ifju urat egy néhány ízben a császárral, örökösen Károly herceggel s kompromittálta egész Európa előtt most közelebb a Bécs feladásával.

Hinc illae lacrimae! Ettől s a gubernátortól, kinek keservesen esett, hogy nagyobb úr is van az országba, jött az insurrectio folyamatjában is minden akadály, vetélkedés, ellenségeskedés. S honnan jött mind e? Mint a Louvois ablakából a nagy veszedelem. (Fenêtre de Trianon. Mémoires du duc de Saint Simon. Londre 1789, Tome I. P. 22.) Gyaluban rák volt az asztalnál, melyből Catinelli ett. A gubernátornak egy piperés módja lévén a ráktisztításban, melyről sokat is tart, a maga némelykor meg nem fontolt tréfás hangján megszólította az olaszt, s ráktisztítani akarta tanítani. Ezen kicsinységnek az országra nagy befolyása volt, mert e Catinellit a gubernátor személyes halálos ellenségévé tette, ki az erzherceget a gubernátor ellen szüntelen porozta s ez a fatális rák nekem is számlálhatatlan bajt, bosszúságot s álmatlan éjjeleket okozott. Nagy ellensége volt különben is az egész insurrectionnak ez az olasz; mindenben akadályokat vetett s a volt a célja, hogy semmi se legyen belőle s a császár, a herceget hívja vissza az armádiához, hogy ottan nagyobb mezeje légyen kevélységét s tökéletlenségét gyakorolni s fényesebb rollát játszódni.

Későbbre érkezett mint camerarius, a herceg mellé gróf O'Donell Mauriz, a mostani fináncpraesidens nagyobbik fia, ki a bécsi Landwehrnél major volt, egy hozzá hasonlólyhatatlan büszke, kényes, practensiókkal s francia bon mots-kal teljes ember. Igen kevés tudománya mellett is eszéről felette sokat tartott. Legfőbb passioja volt disputálni; különben emberséges s jóindulatú ember.

A herceget az uraságok felkísérték, én is felmentem, de felette dugva lévén a ház, magamat nem praesentáltathattam. 14-én estve a herceg is megjelent a püspöknél társaságban. Itt beszélvén a többi közt a gubernátorral a gyalogság uniformisáról, a gubernátor előszólított, hogy rajtam az uniformist megmutassa. Itt volt legelső szerencsém ő királyi hercegségével beszélteni s megismerkedni. Másnap junius 15-én kezdődött a diaeta. Kollowrath egy igen szép beszéddel nyitotta ki. A sessio végével a redout házban nagy ebéd volt, melyhez 250-en ültünk mind férfiak. Én egy kevésbé megkéstem, éppen már leülteneék volt, mikor megérkeztem s a herceggel szembe fenmaradt üres helyet elfoglaltam. Asztalnál az egészség italok igen nagy pompával folytanak; a commandirozó elköszönté a poharat a gubernátorra deákul, a gubernátor megint hosszas beszédet tartott minden pohárra magyarul; végre Maximilián főhercegért is iván, ő is nagy szóval a státusokat telipoharával deák nyelven köszöntötte, s végre magyarul ekként fejezte bé: „A tekintetes nemes státusok éljenek!“ melyre véghetetlen „vivat“ kiáltás fogadta a herceget az ország rendjei részéről, s ujabban ittunk egészségeért.

Ebéd felett említette még a gubernátor, hogy velem beszél-
leni kíván. Délután mindjárt félrevívén mondotta, hogy az erz-
herceg egy útat kívánván Radnára, s talán Bukovinában is tenni,
kísérőjének választattam a királyi guberniumtól. Én a guber-
nátor jó emlékezetét s kegyességét illendőleg megköszöntem, s
elfogadtam, de a dolog nehézségét mindjárt egészen állalláttam.
Egy ily nagy s amint már tapasztaltam, egy erőltetett úton,
melyet nagy uraink csakhogy nyakokról eltolják, projectáltak,
kísérni s előtte mint egy spionnak látszani, igen kényes dolog.
Másnap ugyancsak felmentem s magamat a hercegnél jelen-
tettem, ki igen kegyesen fogadott ugyan, de láttam, hogy gon-
dolkodásom módját félőrai beszélgetésünkbe kitanulni kívánta.
Az indulás terminusát pedig tette 19-re.

Elhaladt azonban az utazás 20-ra mivel mind a főherceg,
teli lévén biztatásokkal s jó ígéretekkel, mind a gubernátor egy
aranygyapjat s a dévai dominium megnyerését könnyíteni akar-
ván, azt végzették, hogy a diaeta kezdetéről s jó kinézéséről
ő felségét tudósítsák. Ezen bé nem tölt reménységek megvitelé-
vel a gubernátor harmadik fia gróf Bánffy József⁹ küldetett fel
a császárhoz Wolkersdorfban. Ezen követségből eredett a leg-
nagyobb gyűlölsége a gubernátornak az erzherceg ellen s ezért
lett ő is s egész háza nékem is ok nélkül legnagyobb ellenségemmé.
A gubernátor ugyanis a több semmiségek között Zentelkén a
hercegnek azt is mondotta, hogy ő a példáért József fiát mint
lovass közembert insurgáltatta, melyre a herceg azt felelte, hogy
a nem szükséges és ha mint stabális tiszt is insurgálná, úgy is a
példa meglenne. Erre a gubernátor megőszült kétszíniségével
erősködött, hogy fia soha katoná nem lévén, s a szolgálatot nem
értvén, ő tisztnek nem téteti. A herceg nem értvén s esmérvén
az ő jezsuita fogásait, végre azt mondotta, hogy más hivatal is
lehetne, mely hozzá illendő lenne s melyet katonai gyakorlottság
nélkül is elviselhetne, mint példának okáért a mellette lévő
adjutánság. Ezt várta a gubernátor s egész háza s ezt kezén is
tartotta s végre én választatván arra, innen származott a her-
cegre s rám való harag. Talán a herceg Bánffy Józsefet is maga
mellé vette volna, de a királyi hercegek senkit is magokhoz a
császár engedelmé nélkül nem vehetnek. Mégis ő Wolkersdorfba
magát öbesternek s Maximilián főherceg generális adjutánsának
mondotta, a császárt, ahol ebédje volt mindnap, némelykor az
étellel várazkodta, akkor jött gyakran, midőn már a tehén-húst
ették. Mindezekről onnan még tudósítatván a herceg, de efelett
leérkezésével igen sok haszontalan híreket is terjesztvén rólla,
megunatkozott s észrevévén elmebeli butaságát is, s szégyenlven
s bosszankodván Wolkersdorfi magaviseletén, az egész fennhéjázó
ifju ostoba Sibaritát elmellőzte s megutálta. Ő is éppen 20-án
indult fel innen Kolozsvárról.

Mi is ugyanaznap reggel 9 órakor megindultunk, én a her-
ceggel egy szekérben, a másikban Woeber s Catinelli. Ekkor volt
legelső alkalmatosságom a herceget közelebb megesmérni. Mihelyt

⁹ Bánffy József gr. számeletti fogalmazó a guberniumnál.

a szekérben ültünk, legottan beszédhez kezdtünk, tárgya volt beszélgetésünknek az insurrectio, az erről lehető reménységek s a francia háború. Midőn azonban a Tarcsán lelejtettünk s a plébános fogadójához érünk, találtunk egy kurirt, ki herceg Schwartzenberg Károlytól, volt petersburgi követünktől a hercegnek levelet s mentől előbbi megérkezéséről való hírt hozott. Sokáig tanácskozánk itten, hogy most térjünk-e vissza, vagy Bethlenbe várjuk meg a Schwartzenberg érkezését; végtére arra határozta magát a herceg, hogy onnan térjünk vissza. Még ekkor gyanítottam, azután benne egészen megbizonyosodtam, hogy a herceg a játékot, melyet vele játszódtatni akarták, jól értette s előre feltett célja volt, hogy Schwartzberggel, kinek jövetelét várta minden szempillantásba, legottan visszamenjen Kolozsvárra. Másfél órai utazásunk után azért reménytelen visszaérkezénk.

Leszállván a szálláson, az erzherceg engemet legottan elküldött a gubernátorhoz, hogy visszajövetelét jelenteném, s kérem nevemben, hogy egy kurirt adjon, kit a főherceg egy levéllel Schwartzenberg herceg eleibe küldhessen. A gubernátor éppen ülést tartott a guberniummal: kihivatván, nagyon csodálkozott reménytelen visszaérkezésünken, a kurir aránt pedig azt felelte: „Én jobb kurirt ő királyi hercegségének öcsém uramnál nem ajánlhatok, s minthogy különben is már útnak van készülve, vállalja öcsém uram ezt is magára!“ Ezen felelettel visszamentem Maximilián herceghez, ki az én küldésemmel igen megelévedve, azt mondá, hogy így nem is ír már Schwartzbergnek semmit is, hanem arra kér, hogy útját siettessem s igyekezzem rávenni előre, hogy bár egy nap mulasson Kolozsvárt. Elbeszuván a hercegtől 12 órakor, minden járkálásom mellett is 5 óráig forspontot nem kaphattam, s oly későn kellett elindulnom.

Megjegyezre méltó dolog, hogy a hígeszü vén szeles Kolowratb már clöre gondolván, hogy a királyi herceg hosszasan odamarad, ezen napra táncoló társaságot hirdetett ki. Ezt reménytelen visszajövén Maximilián herceg, megváltoztatni nem lehetett s azután mindenütt a társaságokban táncoltanak. Képzelné lehet, hogy vérzett minden jól gondolkodó embernek a szíve ezen tomboló mulatságokban, látván, mely táncolva rohan az erdélyi nemesség a veszedelemben. De mit gondolhatott s mit érzett a szegény királyi herceg midőn látott egy országot az alatt ily nagyon vigadni, míg a császári ház vándorlásra s a testvérországok végső pusztulásra jutottanak. Sokszor kiöntötte ez aránt az erzherceg előttem szívit s annál nagyobb fájdalommal félhettem, hogy akárhogy forduljon is a kocka, mégis Erdély ennél keserveesebb táncot sohasem járhatott.

Az utomba mindenütt várta a herceget a szemfényvesztő insurrectio, kiket hazatéríttem. Egészen setébe s igen nagy bajjal érkeztem Désre, onnan pedig tovább, míg egy keveset nem érymallik, mozdulnom nem lehetett. Alig kezdett azonban virradni, Désről megindultam és a bethleni határvégén a somkerek hídhöz közel találtam herceg Schwartzbergget reggel 9

órákor. Ott a királyi herceg s a gubernátor nevébe köszöntvén s a főherceg üzenetét megmondván, Bethlenben hoztam, holott is míg a lovakat változtatták, a Bethlen Ferenc bátyám udvarába bévittem. Itt a lóiskolába mind a Bethlen Ferenc, mind a mi lovainkat megmutattam s onnan a magam lovait fogatván szekere elejébe, jöttünk Désre. A dési porondon az öreg tisztos volt thesaurarius gróf Teleki Károly előmbe jöve a dési honoratiorokkal s ebédre magához békíva. Az ebéddel meg is késtünk s annál sebesebben igyekeztem menni, előre ki is rendelvén mindenütt a lovakat, többnyire uraságoktól kéretvén, hozatván, el is értem célomat s estvéli 9 órákor Kolozsvárra béérkeztünk. Maga Schwartzberg azt mondotta, hogy magát Muszkaországba képzei a sebes útazásért. Kolozsvárra megérkezvén, Schwartzberg el lévén roncslódva, a királyi hercegehez aznap felmenni nem akart s általam engedelmet kéretett. Én az erzherceget a piispöknél találtam társaságban, ki örvendvén ily hamar s nem várt megérkezésünkön sietségemet nagyon köszömvén, eljött legottan herceg Schwartzberghez, ki a Közép-utcába a dr. Bara házaihoz volt szállítva. Elkísérvén oda a királyi herceget, az illendőség azt kívánta, hogy ottan elbúcsúzzam s a hercegeket magokra hagyjam. Schwartzberg két napot mulatván Kolozsvárt s ezalatt és az útazás közben ezeket hallottam tőle a mostani környülállásokról:

Sándor császár Napoleonnak éppen nem barátja, hanem Friedlandtól fogva ötet valami felsőbb léleknek képzei s személyes félelme van tőlle. Az egész muszka birodalom, a senatus, ministerium ellene van a francia alianciának, regimentek, tartományok irásokkal könyörgöttek a császárnak, hogy Austriával háborút ne kezdjen; hét generális látván az ellenségeskedés kezdetét, haza bocsátatását kérte. A Schwartzberg elindulásáért csaknem közönséges lárma lett Petersburgba. A császár mostani kedvese Narischkui hercegasszony egy franciát, sőt a követet magát is házához nem bocsátja. Herceg Schwartzberg a muszka armádán jött keresztül s mindenütt és a commandirozó generálistól Gallizin hercegtől is a legnagyobb becsülettel fogadtatott. Gallizin a muszka senatustól való instructioját is megmutatta, mely abban állott, hogy menjen, míg az austriai armádára talál, de ott álljon meg és semmi ellenségeskedésbe ne elegendjék, hanem tudósítván a senatust, várjon attól újabb parancsolatot. Az egész muszka birodalomba minden ellensége a franciáknak, még a császár is az szívében, de mégis ő és Romantzow magokat a nép kívánságának ellenibe szegeznek. Ha az asperni ütközet híre ott érte volna Schwartzberget, mely lehetetlen volt, mivel ő május 28-a indult el onnan, azt mondotta, hogy a nép őtet el nem bocsátotta volna s ha még egy ilyen ütközetet nyernék s a cár gondolkodása arra sem változnék, bizonyosan a szokott scenákat s a legnagyobb revolutiót lehet várni Petersburgban.

Schwartzberggel harmadnap gr. Wass Sámuelnél igen vigan vacsorálván, hazakisértem, itt a legszivesebb leereszkedéssel töltem búcsút vevén, szívémben személyéhez a legnagyobb tiszteletet hagyta, mint oly ember, ki monarchiánk kevés és leg-

erősebb oszlopai közül való. Elindult Kolozsvárról 24-ik jókor. Én is a dolgok folyamatjára visszatérek.

A diaeta folyomatóba volt. Az ország rendei commissiokat rendeltenek a különböző tárgyai szerint az insurrectionak. Én is egy planumomat, melyet még áprilisbe Kerlésen készítettem volt, általadtam a királyi hercegnek. Ezen planumot meg lehet írásim között olvasni s meglátszik, hogy mindenbe sokaknak könnyítésére szolgált s az egésznek követése bizonyosan különb s okosabb insurrectiot szült volna. Lehetetlenség pedig semmi benne nem volt. Ezen munkámnak köszönhetem én az ertzherceggel lett szorosabb esmeretségemet s azután hivatalomat.

A diactának folyamatját hogy rövidbe foglaljam, *candidatio* volt ezen a *statuum praesidenssége*, ország generállisságra, *provincialis commissariusságra* és két *consiliariusi statiora*. Az *insurrectio* megállítatott, az *articulusok* ez iránt megirattak, melyeket gyűjteményembe meg lehet látni. Ezekből megtetszik, mint nem akartunk az *insurrectio*ban ügyesen belé ereszkedni s ezért vetettünk el még az *articulusokban* a mindenféle akadály magvait. Ugyanis az *insurrectio decretáltak* az *articulusok tenora* szerint:

1. *in extraordinario hoc rerum situ et proximo periculo.*
2. *dum regulatus exercitus ad reprimendum propulsandumque hostem minus sufficit.*
3. *salvis legibus etc. etc.*
4. különösen pedig *absque ulla pro futuro hinc nectenda sequela* és *hac unica vice.*

A régi zűrzavaros idők, a két haza fekvése és a IX. százban ide telepedett eleink *geniussa* hozta magával, hogy a legvitézebbek megkülönböztessenek. Azért választatott *Almus* az első nemzeti gyűlésen kapitánynak: *quia Almus filius Ugek et qui de eius generatione descenderent, clariores erant genere et potentiores in bello, amint ezt Anonymus Belae regis notarius cap. V. mondja s ugyanott a hét kapitányokról is azt jegyzi meg: isti enim septem principales personae, erant viri nobiles genere et potentes in bello, fide stabiles. Azért nevezi Szt. István a nemeseket: regni propugnatores, defensores inbecillum, expugnatores adversariorum, augmentatores monarchiarum. (Decr. 1. c. 4.)* Ez a vitéség s katonáskodás tehát egyetlen egy talpköve a nemesi szabadságnak. Bizonyosan a régieknek is több általlátások volt, hogysem ezen véghetetlen megkülönböztetéseket, ezen drága privilegiumokat ok nélkül osztogatták volna. Az *obligatio militandi* a magyar nemes embernek a törvény, a *constitutio*, a *feudale systema* lelke szerint sokkal kötelezőbb terhe, mint a parasztnak a földesúr szolgáltatja. Ezen vad népek szüntelen való *invasionainak* kitett szerencsétlen ország a *pragmatica sanctio*val a *mutua defensio provinciarum*-ot ki is kötötte s *inarticuláltatta*. Mire valók tehát a felyebb megjegyzett megszorítások, mire való kivált a 4. pont? *Micsoda daemon* kormányozza sok elfacsart eszű úgynevezett hazafi lelkét, hogy örökké minden közönséges gyűlésekben az udvar ellen való kétségeskedéssel, annak jussai szorongatásával *fejedelmünk* szívét *elidegenítik*; most midőn

csupa titulussal bíró s a legnagyobb adó alatt nyögő minden tartománybeli nemesek véreket s utolsó filléreket feláldozzák, ezek kötelességek teljesítéséből csaknem kegyelmet csináljanak. Nem ez az igaz hazafiság, mert ez azt húzza maga után, hogy vagy francia kéz alá jövéen, míg mi fizetni fogjuk a súlyos adót, vagyunk a parasztiakéval feloszlik s vérzik 18 esztendősi fiúnk Spanyolországba, még pedig mint constitutionális közkatona; vagy visszajövéen békesség után előbbi urunk alá s e méltán felingereltetvén ellenségeink által, redimáltatja az insurrectiót s ez által egy állandó truppot tartana, mely ha hajtják, felejtí a „pro hac unica vice“-t s „in extraordinario rerum situ et proximo periculo“ mégis nekünk is s az egész föld népének fegyvert adhatna.

A negyedik §-ban az 1. articulusnak véghetetlen exemptiók és sokféle magyarázhatók. P. o. a helyett, mint Magyarországon: unci familiarum superstitis, ebben úgy van: patrum et matrum unci filii. Magam láttam egynehány példát, hogy a diaeta után eljött az apa a permanens deputatiojához a vármegyének s azt mondotta, hogy neki egy fia cancellista, a más számtartó, egy kicsiny a collegiumba, tehát aki otthon van még, az egyetlenegy. A permanens deputatio által látta a kérés helyességét s a négy fiú megszabadult, etc.

§ 6. „Natio Saxonica ab insurgendi obligatione dispensata.“ Nem tudom, ha szász nemzet ravázságán, vagy a más két nemzeteten lehet-e inkább bámolni, melyek másszor éppen nem kímélve bántak a szászokkal. Az Andreanum szerént 500 emberrel tartoztak, ezt hányták. de be kicsiny volt akkor a colonia? 1558-ban kétezer „pedites selectos“ tartoztak egészen kiállítani, 1575-ben 1000 gyalogot tartani, az azutáni zúrvaros időben, midőn Erdélynek különösen 80.000 embere vala talpon, bizonyosan 20.000 ember volt contingense. A tordai unió után 1542-ben „per singula capita“ és 1455-ban „universi et singuli Saxones“. De a mi legszebb, az, hogy mindezeket kevesen tudhatták, de ők magok ezen utolsóbb esztendőkbén documentumaikkal együtt drágán fizetett trombitásaikkal Ederrel s Schlözerrel kihirdettették s akkor majd minden mocskolódott ezen könyveken, melyeket most kitetszik, hogy nem olvasta.

A nyolcadik §. is csak szótojást szerző, minthogy látni való, hogy meg nem esik.

§. 15. „Tunc tantum in parte etc.“ Ki ítéli meg azt, s mennyi idő kell arra? De a hazán kívül, ahol messzebb van máléja, felesége etc. könnyebben is tanulna.

Hát még kivált a desertio büntetése! Addig lehetetlen a háborúnak tartani, míg a háromszori desertio büntetéseinek vége lesz. Egyszóval ezen insurrectióval az udvarnak ily szoros környülállásokba nem segítettünk semmit is, magunknak pedig véghetetlen ártottunk.

Az ország is egy solennis deputatio által az Erzhercegnek az insurrectiót ajánlotta s hogy annak fővezérségét általvegye, kérte. Elhallgatom a többi particularitásokat a diaetáról. Csak azt jegyzem még meg, hogy az asperni ütközetről való jó hírekbe mindeu

ember kételkedett, a wagrami szerencsétlenséget pedig legottan elvitték, nagyítva beszéltek s minden rossz hírek terjesztésével az embereket féltékenyíteni, tüzeket megoltani, indulatjokat elfacsarni sokan törekedtenek.

Én azonban a hercegnél gyakran megfordultam, ki engem napról-napra jobban kezdett kedvelni s hozzám több-több bizodalmat mutatni. Nagyon kedvetlen volt eleinte mind a sok rossz hírekért, mind különösen a sok vádakért, melyekkel Bécs általdásáért méltatlanul illetetett.¹⁰ Mely dolgról az ő mentségére röviden feljegyzem, ahogy a dolgot mind az ő, mind a körülötte valók szájából hallottam, s más környülállásokkal egybevetve bizonyosan kitanulhattam.

Április 19-ikén a mi nagy armadánk, mely is 150.000 emberből állott, az Európa sorsát könnyen el dönthette volna. Bonaparte maga jött csak 30.000 emberrel Augsburgból, más 30.000 emberrel volt Marsall Davoust, ki Regensburgból jövéen, magát császárával egyesíteni akarta. Ami egész armadánk legjobb erővel s kedvel volt s csak egy parancsolat kellett volna, hogy a hatalmas Napoleon semmivé tétessék. Davoust másfélnap ment a mi armadánk előtt s közte mindenütt apróbb csoportokban armadánkat itt is, amott is megtámadta s mindenütt megverte, míg végre szerencsésen magát Napoleonnal egyesítette. Ekkor is könnyű lett volna az egész armadáját Napoleonnak egyberontani, de a tőle való személyes képtelen félelem mindennek s Károly hercegnek is eszét megzavarta. Gyakran mondotta nékem az Erzherceg is, Woeber is, hogy az egész Monarchiánk veszedelmét egy megsebesített haszontalan francia fogolynak lehet tulajdonítani. Ugyanis Károly herceg minden tudósítás mellett is nem hitte Bonaparte közeledését. Azonban 25-án a generalissimus, Erzherceg Maximilián, Feldmarschall-Leutenant Grünne, az Erzherceg Károly adjutánsai és Woeber együtt ülven, hoznak egy sebes franciát, kinek a generaladjutáns generalis Colloredo eleibe menvén, megszólítja: „Qui est ce qui vous commande?” A francia meg sem állván azt feleli: „L'Empereur lui même.” Ezen egyetlenegy szóra mindnyájoknak ábrázatja elváltozott s mind Erzherceg Károly, mind Grünne, Wimpfen stb. mintegy mennykőcsapásra megbódultanak, eszeket elvesztették s azon szempillantástól fogva a legnagyobb zavar kezdett uralkodni. Semmi rend, semmi parancsolat több nem volt, míg a retirada magától elkezdődött. Ezen szerencsétlenség után a vala a végzés a császár és a generalissimus között, hogy F. M. L. Hiller¹¹ vonja magát Linzre s ott Károly herceggel egyesüljön. Ezen dolog jobb móddal való kicsinálására Maximilián 28-án maga ment Hillerhez s vele a császár s a Károly herceg parancsolatok szerint mindeneket elvégzett. 30-ikán a császár parancsolta Maximilián hercegnek, hogy indulna sietve a Bécs oltalmára. Ő előre s sokszor megújítva megmondotta, hogy Bécs nem erősség, az ostromot ki nem állhat a mostani időkben, annál inkább

¹⁰ Ezekről Hunkár Antal is megemlékezik memoárjában. (*Hadtört. Közl.* 1926. évf.)

¹¹ Hiller János br. kamarás, b. t. t.

nagy erő ellen, majd minden nép nélkül oltalmazni lehetetlen. Végkére Károly herceggel úgy végzetek, hogy Erzherceg Károly Hillerrel Linznél egyesülvén, vagy megverje, vagy bár respektusba tartván maga előtt a francia armadát, csupán detasírozott s nem nagy corpus jöhet Bécshez s ezt addig tartóztatni s ennek ellene fog addig állni Maximilián, míg a nagy armada oda érhet. Hogy az egész francia armada Bécshez jöjjön, az ezek szerént senkinek eszibe sem juthatott. Ezen egyezés ezen megállított planum szerént május első napján Maximilián herceg elindult oly bizonyos hiedelemmel, hogy más is minden a planumhoz tartja magát. De Hiller a császártól parancsolatot vett, hogy Linzbe ne menjen, Károly Budweisnál négy nap reszketett. Maximilián mindennap küldötte a kurirt a császárhoz s Károly herceghez, de ezektől soha egy szó tudósítást vagy választ nem kapott, így míg 10-én végre az egész francia armadát Bécs előtt látta. Ily erőnek ellentállani nem lehetett, tehát 15-án capitulálni kellett, melyet a generalissimus, magáról a gyalázatot késedelméért el kívánván hárintani, Maximiliánnak igen rossz neven vett, ellene zúgólódott, őtet ócsárlotta, sőt fenyegette is. Maximilián így lévén egész Európa előtt compromittálva, kénytelen volt maga ellen processust kívánni, melyet a császár, ki őtet személyesen nagyon becsüli s szereti, nem akart megengedni, Károly herceg pedig, nehogy Maximilián magát kitisztíthassa, egész erővel ellenzett. Triumphált ugyancsak utoljára Erzherceg Maximilián annyiban, hogy a császár az egész dolog megvizsgálását herceg Lichtenstein Jánosra bízta, ki Maximiliánt tökéletes ártatlannak találta, sőt a császárnak, midőn a dolgról referált, azt mondotta: „Emlékezhetik Felséged, hogy Budweisnál két planumot adtam bé Felségednek, de meg sem hallgattattam s látván, hogy ok nélkül való minden igyekezetem, akkor is végtére Felséged előtt arra fakadtam, hogy nem Maximilián, hanem Károly herceg veszti el Bécsset, s így lett a dolog, bétölt a jövő.” Ezen processus végével küldetett Maximilián herceg hozzánk az insurrectio általvételére.

Még egy kis anecdotát említek a bécsi dolgok folyta alatt. Napoleon egy paraszt falusi bírótól egy levelet küldött az ostrom alatt az Erzhercegnek. A herceg ezen levelet ugyancsak ezen bíró által felbontatlan visszaküldötte, azt iratván F. M. L. O'Reilly¹² által Marsall Berthiernek, hogy ezen követség s küldés módja szokatlan és illetlen lévén, a levelet által nem vehette. Ezen kis történetbe mutatott gondolkozása módját a hercegnek én nagyon becsülöm részemről, annál inkább, mivel ezen usurpatort a nagyok és uralkodók csuszómászósága tette ily felfuvalkodottá.

Közli: *Dr. Lukinich Imre.*

(Folytatjuk.)

¹² *Gróf O'Reilly András*, bécsi hadosztályparancsnok.

Schweidel József tábornok naplótöredéke.

(1849 szeptember 5.—21.)

Az alábbkövetkező naplótöredéket dr. Angyal Dávid egyetemi tanár volt szíves, közlés végett átengedni. Ő ezt az írást 1927 januárius 4-én kapta Engyeli Jenőtől, a pozsonyi „Grenzboten“ és a „Pressburger Presse“ szerkesztőjétől, aki viszont Bárány Gyula — Schweidel egyik távoli rokona — útján jutott hozzá, körülbelül 25 évvel ezelőtt.

Természetesen rögtön felmerült az a kérdés, vajjon ez a töredék csakúgyan Schweidelnek az aradi várban írott naplójából való-e? Ennek eldöntése nem volt nehéz. Az író ugyanis, szeptember 17-i dátummal, egy az aradi vizsgálóbizottsághoz intézett folyamodványra hivatkozik, amelyben többek között azt is kéri, hogy a nála levő Kossuth-bankópénzt vegyék el tőle. Ez a folyamodvány meg van Schweidel vizsgálati iratai között.¹ Írása a naplóéval teljesen azonos és ezenkívül Schweidel névaláírása is rajta van. Olvashatjuk benne a pénzről szóló részt is, amely így hangzik:

„Ferners habe ich in Erfahrung gebracht, dass dieser Tage von sämtlichen gefangenen Offizieren, die Ungarischen Banknoten abgenommen worden seyen; Ich bin demnach so frey zu bitten, mir die in Händen habenden 962 fl. 50 Kr. Sage! Neun Hundert Sechzig zwey Guld. 50 Kr. (Con. Münz. in Banknoten), gegen geneigte Ausstellung einer Empfangs Bestättigung, abnehmen zu wollen.“

Schweidel, szeptember 21-i dátummal, visszatér naplójában erre az esetre s megemlíti, hogy a szóbanforgó összeget csakúgyan elvették tőle, de anélkül, hogy valami elismervényt adtak volna róla.

Így tehát mind az írás, mind az említett részek egyezéséből kétségtelenül kitűnik, hogy a naplót valóban Schweidel írta.

A töredék mindössze 19 napra terjed szeptember 21-én a lap alján, a mondat közepén szakad meg. Azonban így is érdekes, mert híven visszatükrözi a fogoly majd reménykedő, majd elcsüggedő hangulatát, de egyúttal könnyen megérthető ideges állapotát is. Például szeptember 9-én, amikor arról ír, hogy a Világosnál elfogott honvédtisztek, ha kegyelmet kapnak, az uralkodó leghívebb alattvalói lesznek: egyszerre csak belép a porkoláb és levelet hoz, mire az író, anélkül, hogy a megkezdett mondatot befejezné, rögtön erre az új tárgyra tér át.

Történelmi szempontból különös figyelmet érdemel a szeptember 8-i feljegyzés, amelyben azt írja a fogoly, hogy ha idejekorán megtudta volna azt, hogy a horvátok elleni harc esküszegés számba megy, vagy harmincadmagával visszatért volna Bécsbe.

Minden további magyarázat helyett itt közöljük szóról-szóra a németül írott naplótöredék egész szövegét:

¹ *Kriegsarchiv Wien*: Untersuchungsacten der ung. Insurgentenföhre, 1849. Fasc. I. Nr. ²/₁₇₉.

Am 5^t Sept. Ich habe bis 2 Uhr Nachts nicht einschlafen können, meine Gedanken streiften in den unendlichen Regionen der Unwahrscheinlichkeiten.

Den ganzen Vormittags alles einfach monoton, keine Aussicht auf eine Erlösung.

Nachmittags eine grosse Execution in unserem Hofe, wovon das Jammergeschrey der Honveds bis zu meinen Ohren drang. Die Nacht überschlieft ich gut.

Am 4^t Septemb. Früh kam der Hauss Profoss mit einem Grusse von Berti, ich liess ihn fragen, ob er nichts brauche? Denn wenn dies der Fall wäre? so könnte ich ihm helfen.

Die bescheidenen Wünsche eines Festungs Arrestanten, sind bald befriediget, des Nachts süsse Träume in den Armen der sehnigen, des Tags Eine gutes Obers, und eine gute Suppe, etwas Obst, dann zuweilen die flüchtigen Gedanken in Gestalt eines Briefes mittelst der Tauben Post, auf den Fittigen der vorüber eilenden Wolken, an seine geliebte in gang gebracht zu haben. Dies ist doch mehr den Bescheidenheit zu nennen, aber der Hoffnung entschlage ich mich nicht, dass am 4 Oktober allgemeine Amnesti für uns alle erlassen werde, wenn mich die süsse Hoffnung nur nicht täuscht.

Am 5 Septen — Ich habe in der Nacht Abweichen bekommen, es ist mir lieb weil ich dadurch bisschen gereinigt werde, aber ungelegen, denn ich habe kein Nachtgeschirr, sondern eine Rein mit zweyfusse.

Heute sah ich Huszti vorüber gehen, vielleicht wird man ihn wo verwenden (egy szó olvashatatlan). Von meinem Berti habe ich keine Nachricht. Der Spiritus gehet mir aus, wenn ich werde bald ohne allen mich befinden.

6^t September. Man hat mir gestern die Pester Zeitungen verschafft, und da lese ich eine seit gestern Abends, und Heute den ganzen Tag hindurch. Mein Magen Schmerz dauert noch immer fort, und in meinem Zimmer wird es immer Kälter. Niemand bekümmert sich um mich, ob dies auch mit den andern der Fall ist, weis ich nicht; aber wenn ich mich nicht durchs Fenster, oder durch zetteln um die nöthigste Lebens Mittel besorgen wüsste, so müsste ich Hungers sterben.

7 Septembr. — Heute sah ich die Dahmen, Lahner u. Knezits ganz trauernd zu ihren Männern kommen; doch in Geleite eines Infanteristen, also auch hierin hat man die Maassregeln verschärft. Ich habe das Unglück gehabt die Rothen Wein zu zerschlagen, dies ist ein grosser Verlust, da er nicht leicht zu ersetzen. Von meiner Gattin noch immer kein Brief.

Heute Nachmittag ward ein sehr sinniges Mittel angewandt, um die Gemächer, in welche wir verschlossen, zu bezeichnen, man band einen grossen Strohwisch auf das Fenster Gitter, damit die Schildwache vielleicht ihre Aufmerksamkeit auf diese Punkte mehr verdopple; oder vielleicht um unsere Person recht in einen herabwürdigenden Lichte darzustellen.

8 September. als am Tage der heiligen Jungfrau Maria. da

mir das Glück nicht zu Theil ist, diesen Tage im Kreise meiner heissgeliebten Familie zu verbringen, so dachte ich mich in die Maria Radnaer Kirche, wo wir Domein Marie, u. Albert im Jahre 1829, also gerade vor 20 Jahren, in demüthiger Inbrunst, die glorieiche Mutter Jesus in heissen Gebethen anflehten, damit unser in innigster treuerm Liebe geschlossener Bund durch das Segen, des allmächtigen Gottes, sein Gedeihen fände. Die Unergründliche Weisheit Gottes hat auch, sowohl diese, als die nachherige unsere Ergebung, in Gottes Willen über alle Maassen reichlich vergolten; denn ich habe mich bezüglich meiner Gattin u. Kinder stets für den glücklichsten Menschen gehalten. — Meine Milit. weltliche Stellung ist allerdings eine verunglückte zu nennen; denn wenn man nach 54 mit Vorzug geleisteten, und anerkannten Dienstes Befliessenheit, mit schwerer Mühe nur Major wird, und gerade auf dem Punkte angelangt, Obslt zu werden, das Unglück hat, in eine solche Stellung zu gerathen, ja par Fors hineingeschleudert zu werden, woraus bei Besitz der mindesten Rechtlichkeit u. Gewissen kein Rücktritt stattfindet; dies kann ich nur Wille Gottes, Praedestination nennen; meine Oberst Division, von Wiener Neustadt entlassen, geradewegs in das Pahrensdorfer Lager von Gaetz (?) mit der Eisenbahn dahin gefördert, damit es ja bei Schwechat nicht zu späth eintreffe; ist dies vielleicht auch von Seite der ersten Minist Rrg² zu rechtfertigen.

Warum führte man keine offene Sprache, mit seinen getreuen Officieren? hätte man uns in Wien, bei unserem Abmarsche die nöthigen Instructionen und Weisungen ertheilt, und gewarnt vor den schon damals bei dem Ministerium gekannten Verhältnissen, oder mindestens, durch Raucer (?) Rittst³ einen Befehl mitgeschickt, dass wir den Ung. Landtags Beschlüssen, dem Vertheidigungs Comité, dem Ministerium in falle gegen die Croaten noch ferners, ob auf oest. ob auf Ungarischen Boden angekämpft würde, die Truppe in Meineid, Treue Bruch, gegen das Allerhöchste Haus verfalle, so wäre ich, und vielleicht 50 andere meines Rgmts⁴ sogleich nach Wien gezogen, und wenn wir das äusserste gewagt hätten; aber so waren wir bis zum letzten Momente, bis zur Schwechater Catastrophe stets in der fixen Meinung, Ueberzeugung, dass Majestaet der Kaiser Ferdinand, von der unerhörten Militair Revolution, die sich allen kais. Befehlen widersetzte, gar nichts wüsste. Genug! an dem 4^t Hussaren Rgmt ist ein unverantwortlicher Verrath geschehen.

Dies mögen diejenigen vor Gott verantworten.

Indessen alles mit Gottes Wille! ich sollte auf mein Alter, ein Auführer, ein Insurgent, ein Rebell, ein Hochverräther scheinen, gegen welche ich meine tiefste Abscheu stets an Tag legte; dies konnte nur die Allmacht Gottes über mich verhängen, denn keinen getreueren Diener hat S Mst⁵ mein Kaiser nie besessen

² Ministerial Regierung.

³ Rittmeister.

⁴ Regiments.

⁵ Seine Majestät.

als mich. Vor Gottes Richter Stuhl mögen es die Schuldigen Bösewichte verantworten u. büssen.

Die Sperre wird immer strenger, jetzt fehlt nichts mehr, als Eisen, und die Fenster mit Brette Verschläge zu versehen.

Am 9^t Sonntags. Vergebens harre ich von Tag zu Tag auf eine Nachricht von meiner Familie, und bin nicht im Stand weder zu begreifen noch Innerens mich beruhigen zu können, sollten denn auch meine Briefe das Unglück haben und meiner Gattin nicht zugekommen seyn? Das wäre für meine arme Gattin zu viel! Ich bethe nun zu Gott! dass er sie diese meine Einkerkungs Periode, mit Stärke, Standhaftigkeit, Resignation theile und alles gute ihr hoffen lasse! Ich mindestens kann ich bis izt durchaus keinen Verzagenden Gedanken preisgeben; ich baue auf die Gerechtigkeit Gottes und auf die jugendliche Milde und Menschlichkeit des Monarchen.

Wenn wir vereint nicht den verzweifelnden Entschluss gefasst hätten, uns zu ergeben, so würden noch tausende Menschenleben zu Grunde gegangen seyn, unbeschreibliches Elend und Jammer über manche Gegend verhängt; dies muss doch in die Wage des eines Schicksals ein gewichtigen Stein werfen. Abgesehen davon, dass der Staat (2 szó olvashatatlan) Armee von 30000 Mann, mit 11 Generals u. so vielen Staabs u. Oberoff. (130 Kanonen) die, bei einem gnädigen Empfang alle einig dem Monarchen huldigen, und die sicher die getreuesten Unterthanen würden, wogegen im entgegengesetztem Falle die ganzen getäuschten Elite des Corps mindestens die mehrzahl davon zu — soeben Erhalte ich Einen Brief, der Staabs Profos bringt nun dreie

vom 5^t... ich vergoss Tränen, der Freude u. Demuth; nun bin ich gefasster ruhiger, da ich meine süsse theure Gattin mit den Kindern in gleicher Hoffnung beseelt weiss. Die Gerechtigkeit Gottes, u die Milde, u. Barmherzigkeit des Monarchen, werden alles wieder beglücken.

10. Sept. Ich habe durch meinen Diener von einem Camera-den, die 3 Muskatiere erhalten. Deren Lectur mich Heute so ziemlich beschäftigt. — Den ganzen lieben Tag ist auch nichts beachtenswerthes vorgefallen.

11.^t Sept. Früh eine Erscheinung mit etwas wenigerst mast (?) Der Diener brachte mir Zwetschken. — Heute Nachmittag wurde mir das Glück zu Theil meinen Sohn Adalbert durch die Güte des H. Generaln auf wenige Stunden zu mir eingelassen zu sehen

12^t Sept. Der Profos brachte mir Heute meine blutige Gage vom 25^t Aug bis inclusive 12^t September mit 19 fl. so hätte ich endlich nach 35 Jahren, die ich meinem Monarchen, dem Staate, in allen Graden mit einer seltener Aufopferung diente, wieder bis auf eine Liut⁶ Gage und das nur aus Gnade gebracht. — wer weiss was nun bevorstehet?

Heute abermals lauter vergebliche Wünsche; ja selbst die Temperatur ist drückend; wie der Siroko heiss eine Gegend ver-

⁶ Lieutenant.

sengt, so inzwischen den Mauern von Arad eine unheimliche unheilvolle Luft.

15^t Sept. Ein furchtbar langer Vormittag. Mittagmal gut — die Gage bis 15^t inclus. a. 1. bezahlt.

Vergeblich habe ich von einigen Bücher gebethen, nur das Versprechen von Vecsy⁷ erhalten.

14^t Sept. Freytag. Bücher v Berti u Vecsi, die aber keinen Werth und Interesse jezt für mich haben. — ich werde versuchen, den Roma...ts zu schreiben, dem Teophil u der Mutter!

15^t Septemb. Heute Nachts gut geschlafen, weder Spiritus, sondern Obst wider Obst (2 szó olvashatatlan) Durch Fidelis u. Moritz kamen mir sehr schlimme Andeutungen bezüglich meiner Domein zu, aus beyden ist zu entnehmen, als vermöge meine geliebte Seele den Schmerz ob einer Verhaftung nicht länger widerstehen; ob wohl ich durch sie nachmittag ein Briefchen ohne Datum erhielt, das mich insofern beruhiget, als sie es selbst nach dem Zwiegespräche mit Fürst Lichtenstein von sich äussert; Gott gebe dass meine durchaus gute Hofnungen diesmal in Erfüllung gehen mögen.

16^t Sept. Sonntags. — Einer jener Tage, die den Menschen zuweilen in eine solche Miessstimmung versetzen, dass er sich keines geregelten Gedankens bemeistern kann.

Abends erhielt ich die Zeitung vom 11^t, die mich noch mehr in eine Apathie versetzte, da ein Artikel über Amnestie im voraus schon neidisch abmahnd die Gnade des Monarchen von einem Theile der irre geführten abzulenken sich bemüht.

17^t Ganz monoton, ich schrieb an die Untersuchungs Comission und bath bezüglich der Beschuldigung des Hochverrathes meine nähere Detaillierte Entschuldigung der Frage beizuschliessen, so wie ich auch 922 f 30 Ungarische Banknoten antrug, welche gegen Bestättigung übernommen werden mögen.

18 Die Kost ist mir durch die Frau aufgesagt worden ich weis nun nicht mehr, wo ich heute solche erhalte. — aus dem tracteur, Suppe kraut mit Rostbradl (egy szó olvashatatlan)

19 Kost schlecht. Suppe u Fisolen mit stinkenden Schinken.

20 Die Nacht hat es gregnet, so auch den ganzen Tag sind (egy szó olvashatatlan) Jezt wird es recht düster in meinem kalten Gefängnisse.

5 Speisen kosten 25 Groschen — 1 halbe Millig 24 kr — Eine Semel 5 kr. Wo ist Wäsche, Wein, Caffé, Diener?

21 Wurden mir die 962 f 30 kr. Banknoten abgenommen, und zwar ohne aller Bescheinigung, und zwar hat sich deshalb der Unterprofos sehr unanständig bei der Abforderung benommen; — vorauf der Staabs Profos erschien, dem ich solche ohne allem Anstand überliess — als er bei mir war, wurde an meiner Thüre angeklopft, O Wunder! es wurde aber auch bald durch den...

(Több nincs.)

⁷ Vecsey ?